

Rəna Qocayeva Avey Dövlət Tarix- Mədəniyyət Qoruğunun elmi işçisi

Qafqaz Albaniyasının ən qədim memarlıq ənənələri haqqında olduqca az məlumat vardır. Bu, həmçinin dövləti əks etdirən tarixi mənbələrin olmaması, həm də sonrakı dövrlərdə memarlıq nümunələrinin köhnə ibadət yerlərində, bir sıra hallarda bərbəz köhnə məbədin binası üzərində inşa edilməsi ilə əlaqədardır. Professor K. Trever qeyd edir ki, Mingəçevirdəki Sudağılan məbədlərində olduğu kimi, bəzi hallarda xristianlıqdan əvvəlki dövrə aid məbədin harda bitib, xristian məbədinin harda başlamasını müəyyən etmək mümkün deyil. IV əsrin əvvəllərində Qafqaz Albaniyası tarixinin yeni mərhələsinə qədəm qoyur və bu mərhələnin əsas həlledici faktorlarından biri feodal ictimai-iqtisadi münasibətlərinin yaranması və inkişafı, xristianlığın dövlət dini elan edilməsidir. Həmin dövrün ən mühüm hadisələrindən biri ölənün ümumi mədəni həyatında dirçəlişə təkan verən Alban əlifbasının yaradılması olmuşdur. IV-VII əsrlərdə Qafqaz Albaniyası ərazisində aktiv inşaat işlərinin aparılmasını tarixi mənbələr də sübut edir. Daha aktiv inşaat-quruculuq işlərinin aparılması isə III Mömin Vaçaqan (487-510) və Cavaşirin (637-680) hakimiyyətləri dövrünə təsadüf edir. Moisey Kalankatlı bildirir ki, Arşakilər sülaləsindən olan hökmdarlardan yalnız III Vaça-

qan ölkədə "ilin günlərinin sayı qədar kilsə inşa etdirmişdi." "Xəlifənin bəxş etdiyi bütün şəraitlərdən imtina edən" Cavaşir Mehrani isə "baha çox inşaat və ölkəsinin abadlaşdırılması ilə məşğul olmuşdur."

Hal-hazırda dövrümüze çatmış çoxsaylı monumental memarlıq nümunələri alban memarlarının ustalıqından xəbər verir. Erkən orta əsrlər alban memarlığı haqqında daha geniş və çoxsahəli məlumatı alban memarlarının ən yaxşı inşaat təcrübəsinin istifadə edildiyi dini tikililərdən almaq mümkündür. Erkən xristian memarlığı yalnız inşaat ənənələri baxımından deyil, həm də mövcud dini tikililərin memarlıq-planlaşdırma strukturunun mənimsənilməsinə görə daha əvvəlki dövrlərə aid yerli memarlıqla əlaqəlidir. Alban memarlığının ən gözəl incilərindən bir neçəsi də Azərbaycanın dilbər guşəsi Qazax rayonu ərazisindədir.

Onlardan biri ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsi olan Qazax rayonunun Əskipara kəndində yerləşən alban məbədidir. Məbəd V-VIII əsrlərdə tikilmişdir. Qafqaz Albaniyasının mədəni irsinə aid olan bu məbəd qırmızı tuf daşdan dördkünc planda inşa edilib və möhtəşəm görünüşə malikdir. Məbədin divarlarının bir neçə yerində böyük

alban xaçı həkk olunub ki, bu da məbədin albanlara məxsusluğunu sübut edir. Bu məbəd meşədə, əlçatmaz dağlıq yerdə yerləşmişdir. Kompleks təqribən 2,5 hektar ərazini tutur və divarlarla əhatələnmişdir. Yüksək mövqedə yerləşmiş əsas tikililər kompleksin qalan hissəsindən divarla ayrılmışdır. Bu, özünəməxsus içqala, iqamətgahdır. Kompleksin divarları və qüllələri iri çay daşlarından ucaldılmışdır, bəzi hissələri kifayət dərəcədə yaxşı mühafizə edilmişdir. Güman

Qafqaz Albaniyasının tarixi irsi Qazax Alban məbədləri

edilir ki, içqalalı kompleks Alban dövlətinin başçıları olmuş böyük Mihrani hökmdarlarının iqamətgahı idi. Albaniya hökmdarlarının qış iqamətgahı olmuş Xalxal şəhərinin məhz bu yerdə lokallaşdırılması bunu təsdiq edə bilər. Buna görə də kompleksin hələ V əsrdə yarandığını ehtimal etmək olar. Kərpic texnikasının xarakteri və memarlıq formalarının bəzi xüsusiyyətlərinə görə isə əsas binanı XI əsrə aid etmək mümkündür. Əsas bina – məbəd diqqəti daha çox cəlb edir.

Məbəd plan baxımından düzbucaqlıdır. Abidənin mühafizə olunmuş fraqmentləri təsdiq edir ki, o mühüm memarlıq əsəri idi. Bina yaxşı bişirilmiş 24x22x4 santimetr ölçülü kvadrat kərpiclərdən ucaldılmışdır. Abidənin memarlıq detalları da qismən kərpiclərdən (mərkəzi tağın əhatələnməsi), karnizlər isə yarımşəbətə oyma naxışlı yonulmuş daşlardan hazırlanmışdır. Binanın

dir. Digər mənbələrdə isə Qazax rayonunun Aşağı Əskipara kəndi ərazisində yerləşən qədim alban məbədinin V-VIII əsrlərdə tikildiyi qeyd olunur. Qafqaz Albaniyasının mədəni irsinə aid olan məbəd qırmızı tuf daşdan dördkünc planda inşa edilib və möhtəşəm görünüşə malikdir. Məbədin divarlarının bir neçə yerində böyük alban xaçı həkk olunub ki, bu da məbədin albanlara məxsusluğunu sübut edir. Digər alban məbədi isə Qazax

rayonunun Daş Salahlı kəndində

rayonunun Daş Salahlı kəndində Avey dağının cənub zirvəsinin ən uca nöqtəsində - 922 metr hündürlükdə yerləşən Alban məbədidir. "Avey" Dövlət Tarix-Mədəniyyət Qoruğunun ərazisində mühafizə olunan və inventar nömrəsi 283 olan ölkə əhəmiyyətli memarlıq abidəsinin tarixi V-VII əsrlərə aid edilir. Məbəd əvvəllər aya sitayiş etmiş bütperəstlər tərəfindən tikilmiş və Ay məbədi adlandırılmışdır. Bunu arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan küplərin üzərində əks edilmiş ay, aya sitayiş edən insan şəkillərinə əsasən söyləmək mümkündür.

Məbəd kompleksi iki tikilidən - birincisi şimal-cənub istiqamətində yerləşən düzbucaq formalı böyük əsas tikili və ikinci kiçik yardımçı tikilidən ibarətdir. Əsas tikili ikipilləli özü üzərində, qədim ay məbədinin üzərində tikilmişdir. Daha doğrusu, bütperəst məbədi xristianlığın qəbulu ilə dövrün dini tələblərinə uyğun

olaraq sökülmüş, onun yerində xristian məbədi inşa edilmişdir. Məbədin şimal-şərq tərəfində qədim tikiliyə aid altı cərgə hörgü daşının saxlanması da deyilən fikirləri təsdiq edir. Çaxmaqlaşmış əhəng daşından olan həmin hissə sonrakı tikilmiş binanın hörgü daşlarından fərqlənir. Binanın içi aralıq qapısı ilə iki otağa ayrılmışdır. Böyük otağın ölçüsü 4,5x3,5 arxasındakı kiçik otağın ölçüsü isə 3,5x2,5 metrdir. Tikilinin qədim divarları arası xırda daş parçaları və palçıqla doldurularaq hər iki üzde iri daşlarla hörülmüşdür. Birinci iri otağın şərq diva-

rının hər iki yanında "T" formalı sütun olan abidə yerləşir. Bu cür sütunlar ara qapının cənuba, iri otağın içinə baxan üzünün və cənuba açılan giriş qapısının hər iki yanında vardır. Binanın bərpası zamanı düzəldilmiş sütunlar (qapının yanlarındakı) kobudluğu ilə digərlərindən seçilir. Otağın tavanı günbəzvaridir. Ortadakı dairəvi dəşik örtükləri silindrvari barabanla tamamlanır. Üstü alçaq, konusvari düzəldilmiş barabanın hündürlüyü 2 metr, diametri 2 metrdir. Barabanın konusvari örtük-

lə birləşən yuxarı hissəsini qoşa, paralel qabarıq kəmərlə əhatə etmişdir. Barabanda bir-birindən müəyyən məsafədə yerləşən 4 ədəd uzunsov kiçik pəncərə açılmışdır. Baraban və konusvari örtüyün üstünə nazik daş piltələr düzülmüşdür. Otağın şərq divarında bir dar pəncərə açılmışdır. Otağın qərb divarındakı pəncərənin hər iki yanında zərif kəsmə naxışa təsadüf olunur.

bezi zal kilsələri ilə yaxınlıq təşkil edir.

Avey dağındakı bu qədim məbəd qədim Alban torpağına, xristian alban əhalisinə xidmət etmiş abidədir. Hər zaman olduğu kimi, xristianlıq dövründə də Alban kəndlərinin sakinləri yalnız xristian albanlardan, müsəlmanlığın qəbulundan sonra isə müsəlman alban-azərbaycanlılardan ibarət olmuşdur. Ümumiyyətlə, qədim alban məbədlərinin qorunması Azərbaycan dövlətinin qarşıya qoyduğu əsas məsələlərdən biridir. Son illərdə bu tarixi-mədəni irsin bütün dünyada tanınması üçün çox işlər görülmüşdür. Qeyd etdiyimiz kimi, ermənilər daim alban məbədlərini və onlara aid maddi-mədəni nümunələri öz adlarına çıxarmağa çalışıblar. Lakin Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq ictimaiyyəti də cəlb etməkdə həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində ermənilərin alban tarixini saxtalaşdırmaq cəhdlərinin qarşısı alınıb. Apanlan işlərin nəticəsidir ki, artıq dünya ictimaiyyəti alban məbədlərinin məhz Azərbaycana məxsus olması barədə kifayət qədər məlumatlıdır.